

A dokumentumszolgáltatás trendjei Németországban

A dokumentumszolgáltatás a Német Szövetségi Köztársaságban is a könyvtárügy egyre fontosabbá váló területe. Egyrészt bebizonyosodott: a nyomtatott világ nem is olyan gyorsan alakul át elektronikuská, hogy ne lenne még sokáig szükség a hagyományos szolgáltatásokra. Másrészt a német könyvtárak költségvetése évről évre csökken, ami a folyóiratcímek lemondását és a dokumentumküldő szolgáltatók igénybevételét vonja maga után. Német sajátosság a *subito* rendszer, amely a könyvtárközi kölcsönzés elérhető alternatívája lehet.

A német könyvtári szektorra is jellemző a versenyszellem az új termékek létrehozásában, és ugyanakkor kevés a hajlandóság az együttműködésre és a párhuzamos fejlesztések elkerülésére. Ez az általános megállapítás – amelyet az ország szövetségi rendszerével magyaráznak – a dokumentumszolgáltatásban is észlelhető. Az 1990-es évek elején a könyvtárakban és a katalogizáló intézményekben a legkülönbözőbb szolgáltatások működtek. Mind a mai napig vannak olyan könyvtárak, amelyek négy különböző néven nyújtanak teljes szövegű dokumentumszolgáltatást, számos félreértést okozva a felhasználók körében. A *subito* megjelenésével azonban olyan szolgáltató került a német piacra, amely megszerezte a vezető szerepet. Ennek következményeként eredmények mutatkoznak a szabványosítás és az integrálás terén is.

A *subito* története

A *subito* felhasználóra orientált *dokumentumküldő szolgálat*, amely világosan megszabott jellemzők (átfutási idő, ár, szállítási mód) mellett eljuttatja a kért dokumentumokat a felhasználó által megadott címre. Az árak megállapításakor különböző felhasználói kategóriákat alakítottak ki (diákok, egyéni felhasználók, könyvtárak, kereskedelmi felhasználók stb.). A rendszerben vannak olyan könyvtárak is, amelyek eredeti dokumentumok kölcsönzését is vállalják. A *subito* részletes bemutatása a <http://www.subito-doc.de> címen található.

A *subitót* 1994-ben a szövetségi kormány kezdeményezésére kezdték fejleszteni a hagyományos könyvtárközi kölcsönzés visszaesésének ellensúlyozására. A cél egy hatékonyan működő rendszer kialakítása volt, amely közvetlen, elektronikus rendelést és szolgáltatást tesz lehetővé. A rendszert 1997 novemberében adták át hivatalosan, miután

a kutatási és oktatási miniszterek állandó konferenciája jóváhagyta. Monográfiák küldését 1999 szeptembere óta 13 könyvtár vállalta és végzi.

Az államilag finanszírozott projekt 1999. december végén fejeződött be. A szolgáltatás folytatására és finanszírozására a szövetségi kormány és a tartományok versenyt hirdettek a Német Nemzeti Tudományos és Műszaki Könyvtár (*TIB Hannover*) részvételével, az Alsó-szászországi Tartomány és mások támogatásával. A TIB Hannover koncepciója szerint a szolgáltató könyvtárak konzorciumot alakítanak, megfelelő módon szolgáltatnak, és bevételükből finanszírozzák a közös vállalkozás irodáját. Ez utóbbi látja el a központi feladatokat (a könyv- és másolatrendelés elérési rendszere, sűrű [helpdesk] szolgáltatás, marketing, központi számvitel). A szolgáltató könyvtárak a teljesített rendelések után fizetnek az irodának, s így finanszírozzák működését.

A javaslat alapján létrejött konzorcium 2000. január 1-jén kezdte meg működését. Tagjainak száma 27; ebből 24 könyvtár Németországban, kettő Ausztriában, egy pedig Svájcban található. 2003 elejétől a konzorcium jogi formája egyesület, hivatalos neve pedig: *subito. Dokumente aus Bibliotheken e. V.* (Dokumentumok könyvtárakból Bejegyzett Egyesület).

A szolgáltatás főbb adatait az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat
A megrendelések alakulása

Felhasználói csoport	1998	1999	2000	2001	2002
Nem kereskedelmi felhasználók	78 033	198 809	343 209	533 905	740 289
Kereskedelmi felhasználók	23 723	73 055	153 636	201 536	250 359
Összesen	101 756	271 864	496 845	735 441	990 648

A 2002. évi rendelések mintegy 37%-a külföldről érkezett, a világ 94 országából.

A *subitóban* részt vevő könyvtárak részben a klasszikus könyvtárközi kölcsönzést végzik, mivel a megrendeléseket csak könyvtáraktól kapják, és a kért dokumentumokat is könyvtáraknak küldik, azaz nincsenek közvetlen kapcsolatban a végfelhasználóval. Ez azt jelenti, hogy a német törvé-

nyek értelmében külön jogdíjból (royalty) származó bevételeük nincs. A cikk írásáig 613 könyvtárt vettek fel a felhasználói nyilvántartásba, ebből 381 volt külföldi. A 2002. évi összes megrendelésből 13,4% esik a könyvtári szolgáltatás kategóriájába.

A fejlesztés irányai

A *subito* számára kulcskérdés volt a nemzetközivé válás. 1999. december 31-ig országos szintű szolgáltató volt a *Német Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülete (NKKE)*, valamint a Német Tőzsdeegyesület (*Deutscher Börsenverein*) megállapodása alapján. Az állami projekt volta miatti korlátozás megszűntével a *subito* kikerülhetett a világpiacra a német szerzői jog és a nemzetközi kapcsolatokban a nemzeti jogok betartására vonatkozó nemzetközi szerződések alapján. Ebben az értelemben a nemzetközivé válás kétirányú: egyrészt a német könyvtárak szolgálatnak a külföldi megrendelőknek, másrészt külföldi könyvtárak is *subito*-szolgáltató könyvtárrá válnak. Az osztrák és svájci megállapodás után több intézménnyel is tárgyalnak a *subito* nemzetközi hálózatának kiépítéséről. Számos érdeklődő jelentkezett, elsősorban a skandináv és a kelet-európai országokból, továbbá Ausztráliából.

A *subito* fejlesztésének másik fő iránya az elektronikus dokumentumok bekapcsolása a szolgáltatásba. Itt a problémát az árképzés jelenti, mivel a másolatok jelenleg használatos egységárát a különböző tartalmakra kidolgozott különböző ármodellekkel kellene helyettesíteni. Ezért a *subito* keretében úgy döntöttek, a meglévő szolgáltatókkal működnek együtt, és nem hoznak létre saját elektronikus dokumentumszolgáltatást. Németországban – szigorú politikai és pénzügyi támogatás mellett – napirenden van egy kezdeményezés a különböző tudományos portálok közös platformja létrehozására „vascode” néven. Ebben számítanak a *subito* részvételére; ugyanakkor számos nemzetközi információszolgáltató is jelezte együttműködési szándékát arra, hogy a *subitót* saját platformjába integrálja.

Későbbi megvalósításra vár a „teljes körű szolgáltatás” koncepció, amely elsősorban a nagy felhasználókat célozza meg. Ennek lényege, hogy a dokumentumszolgáltatás minden aspektusát tartalmazza, valamennyi témakörben és dokumentumtípus tekintetében. A felhasználóval közvetlen kapcsolatot tartó könyvtárhoz futnak be a megrendelések, s azokat, amelyeket saját állományából

nem tud teljesíteni, először a *subitó*hoz küldi, de az is előfordulhat, hogy egy külföldi szállítótól érkezik a kért dokumentum. Ez a felhasználónak azért előnyös, mert egyetlen intézménnyel kell csak kapcsolatot tartania, egy helyről érkeznek csak számlák, és egy helyre kell fordulnia, ha segítségre van szüksége. A teljes körű szolgáltatás megindításához számos műszaki és logisztikai fejlesztésre van még szükség. A gazdasági feladatokat illetően az elmúlt években számos korszerűsítés volt, pl. üzembe helyezték a központi számlázó rendszert. Ez jelentős költségmegtakarítást jelent a szolgáltató könyvtáraknak, mivel elvégzi helyettük a számlázást, és előnyös a felhasználóknak, mivel csak egy, az adott időszakot összesítő számlát kell kifizetniük, a korábbi különféle formátumú, sokszor csekély összegről szóló számlák helyett.

A további tervek: hitelkártya elfogadása, elektronikus számlakezelés, valamint a megrendelés követését lehetővé tévő rendszer kialakítása.

Szerzői jogi kérdések

A *subito* nagyon sikeresnek bizonyult, bár nem mindenki ért ezzel egyet. Néhány jól ismert nemzetközi kiadó jogi lépésekkel fenyegeti, de valójában még nem tett semmit. A *subito* a maga részéről tárgyalásokon szeretné rendezni a félreértéseket.

A kialakult helyzet oka a német szerzői jogi törvény ismeretében, illetve ismeretének hiányában keresendő. A Német Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete, valamint a Német Tőzsdeegyesület egyfelől, másfelől a TIB öt éven át folytatott tesztje alapján a német legfelsőbb bíróság határozata szerint a könyvtáraknak joguk van nyomtatott dokumentumról másolatot készíteni, ha ezt magánszemély rendelte meg saját tudományos céljaira. A másolás és a küldés során igénybe vett technikai eszközök irrelevánsak, azaz szkennerek vagy fénymásoló gép, elektronikus vagy postai küldés egyaránt megengedett. A felhasználó azonban köteles az elektronikus úton kapott másolatot kinyomtatni, és gépéből törölni. A Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (*Bundesgerichtshof*) azt is elrendelte, hogy a korszerű műszaki eszközök használatáért bizonyos díjat kell fizetni. Ezt a díjat a *Wort* jogdíjkezelő társaság szedi be.

A német jogszabályok szerint sem az egyes könyvtárak, sem az őket összefogó *subito* nem köthet licencszerződést nyomtatott dokumentumok

másolatának készítésére, ami megfelel a külföldi kiadók követelésének. Ehelyett a *subito* a Wortnak fizet minden teljesített rendelés után – felhasználó kategóriától függően – 2–10 euró közötti összeget. Ennek eredményeként 2001-ben csak a dokumentumszolgáltatásból a Wort több mint 5 millió eurót szedett be. A továbbiakban az ő feladata a pénz továbbítása a kiadóknak és a szerzőknek, nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt. Nemzetközi szinten az átutalt összeg nem közvetlenül a kiadókhöz fut be, hanem a kapcsolatot az egyes országok megfelelő szervezeteivel tartják, általában átalánydíjas elszámolási rendszerben. Valószínűleg ez lehet az oka annak, hogy a külföldi kiadók úgy vélik, a *subito* nem fizeti meg a jogdíjat (nem lát-nak közvetlen kapcsolatot a *subito* révén történő használat és a nemzeti jogdíjkezelő társaságnak átutalt összeg között). A *subito* dolgozik a megoldáson: megküldheti például saját használói statisztikáit a kiadóknak.

A *subito* nemzetközi tevékenysége a berni szerzői jogi konvencióra épül. A Wort jogdíjkezelő társasággal együtt kész a jogdíjak fizetését érintően mindenféle tárgyalásra a jogdíj struktúrájáról, beleértve a térítési díjakat is. Egyetlen kérdésben nincs lehetősége a tárgyalásokra: ez pedig a *subito* és a kiadók közötti jogviszony rendezése egy átfogó megállapodás révén. A német jogászok dolgoznak azon, hogy az Európai Szerzői Jogi Irányelveket (European Copyright Directive) nemzeti szintre tegyék át. Lehetséges, hogy ez fogja megoldani a fenti problémát is.

/ROSEMANN, Uwe: Trends in German document delivery services (with particular reference to *subito*). = Interlending & Document Supply, 31. köt. 3. sz. 2003. p. 180–183./

(Viszocsek Eszter)

Több ezer ritka könyv pusztult el a német könyvtári tűzben

2004. szeptember 2-án éjszaka két órán át pusztítottak a lángok Weimar történelmi nevezetességű könyvtárában, és semmisítettek meg mintegy 30 ezer kötetet. Köztük Goethe és Schiller által jegyzetelt vagy ajándékozott ritka vagy egyedi munkákat. A tűz az egymillió kötetes Anna Amália Hercegnő Könyvtár központi épületének, egy 16. századi palotának a legfelső szintjéről indult, ahol 1766 óta 120 ezer kötetet tároltak. Mintegy hatezer kötetet sikerült megmenteni, köztük egy Lutherbibliát és Alexander von Humboldt útleírásait. A mentést abbahagyták, amikor úgy tűnt, hogy beomlik a tető. 40 ezer kötetet lefagyaszttásra és későbbi helyreállításra a lipcsei Könyvmegőrző Központba (Zentrum für Bücherhaltung) szállítottak. Az ide érkezett 37,2 tonna könyv a tüztől, a füsttől és a nedvességtől szenvedett károsodást.

A legnagyobb veszteségek között olyan darabok vannak, amelyek a könyvtárat alapító Anna Amália hercegnő zenei gyűjteményében voltak. A hercegnő jelentős szerepet játszott abban, hogy Weimar

a 18. századi Európa intellektuális központjává váljék. Elpusztult a tűzben 33 rokokó korabeli festmény is, közte az alapító képmása, és Schiller halotti maszkja. Olyan értékes volt a gyűjtemény, hogy biztosítását a könyvtár nem tudta megfizetni. A tüzet egy régi elektromos berendezés okozta. Az épület felújítását 2004 októberére tervezték, ezért a gyűjtemény egy részét már elköltöztették egy közeli föld alatti tárolóba. A felújítási munkák között a teljes elektromos hálózat cseréje is szerepelt. A kár a becslések szerint több tízmillió euró. Szerencsére a legnagyobb Goethe-, Schiller- és Shakespeare-gyűjtemény nem semmisült meg. A német kulturális minisztérium azonnali segílyt utalt ki. Weimar klasszikus központja, ahol a könyvtár is található, 1998 óta szerepel az UNESCO világörökség listáján.

/American Libraries, 35. köt. 9. sz. 2004. p. 12./

(J. É.)